

Տարեկան գինը 10 ռուբլի, կես տարվանը 6 ռուբլի.
Առանձին համարները 7 կոպեկով.

Թիֆլիսում գրվում են միմյան խմբագրատան մէջ.

Մեր հասցեն. Тифлисъ. Редакция «Мшакъ».
Կամ Tiflis. Rédaction «Mschak».

Տ է Լ Է Ք Օ Ն № 253.

ՄՇԱԿ

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերէն)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով.

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
խրաբանչիւր բառին 2 կոպեկ.

Տ է Լ Է Ք Օ Ն № 253.

ՀԻՄՆԱԳԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Շ Ա Ր Ո Ւ Ն Ա Կ Վ Ո Ւ Մ Է

„ՄՇԱԿ“

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐԻ
ԲԱԺԱՆՈՒԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

«ՄՇԱԿ» տարեկան գինը՝ թէ՛ Ռուսաստանում և թէ՛ արտասահմանում 10 ռուբլի, տասն և մէկ և տասն ամսականը՝ 9 ռ., ինն և ութ ամսականը՝ 8 ռ., հինգ ամսականը՝ 7 ռ., վեց ամսականը՝ 6 ռ., հինգ ամսականը՝ 5 ռ., չորս ամսականը՝ 4 ռ., երեք ամսականը՝ 3 ռ., երկու ամսականը՝ 2 ռ., ամսական 1 ռուբլի:

Գրվել «ՄՇԱԿ» կարելի է ԽՐԱՔԱՐԱՍՏԱՆԻ:

Օտարաբարակացիները պէտք է գիտեն հետևեալ հասցենով՝ Тифлисъ. Редакция «Мшакъ»: Իսկ արտասահմանից՝ Tiflis. Rédaction «MSCHAK»:

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՒԹԻՒՆ

Արդարութիւնը և բռնի վկայութիւնները.—Ներքին ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Օրէցօր. Միշակ մի և նոյն երգը. Նամակ Ղաւթայից. Նամակ խմբագրութեան. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Վերջին տեղեկութիւններ. Մարտադրէ. Եղիպտոս. Նամակ Թիֆլիսիայից.—ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. ԲՈՐՍԱ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ Ազգի պահպանը:

ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԲՈՒՆԻ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Նորերս վեհափայտ Նահանգական դատարանում մինչևանաւոր դէպք տեղի ունեցաւ, որը զբաւել է թէ՛ ռուսաց մամուլի և թէ՛ դատաստանական աշխարհի ուշադրութիւնը: Անհետացել էր մի գիւղացի. տեղական ոստիկանութիւնը կասկածելով, որ նրան սպանել են, կարանաւորել էր երբեք գիւղացի, որոնք խոստովանել էին, թէ՛ արդարեւ, իւրանք են սպանել անհետացած գիւղացուն և գիւղը զգել են գետը: Եւ յանձարձ, դատարանում յայտնվում է, որ այդ մարդիկ, չէր նայելով իրանց սեփական խոստովանու-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ա Ջ Գ Ի Պ Ա Հ Ա Պ Ա Ն Ը

(Գաւառական հերոսներ)

Կեանքի մէջ առաջին անգամն էր նա այդպիսի գործ կատարում: Գողցողուն ձեռքերով վերցնում էր բաժակը, մօտեցնում էր հեշտանին, ածում էր թէյը, մի քանի անգամ բաժակի տակին ու գլխին էր նայում, էլի մօտեցնում էր հեշտանին, մի երկու կաթիլ էր կաթեցնում բաժակի մէջ, ինքն իրան հարցնում էր թէ՛ լաւ է արդեօք ածում, էլի նայում էր, ծանր ու թեթեւ անում և պատասխանում էր, որ շատ լաւ է, դեռ կէսն էլ սակ է: Լցրած բաժակները նա տուն էր ուղարկում ծառայող կնոջ ձեռքով: ամեն անգամ պատուիրելով նրան զգոյշ լինել, լաւ տանել:

Իսկ երբ թէյը վերջացաւ, իսկոյն դուրս գնաց, մի քանի անգամ էլ մօտեցաւ, դրան ձեռքից ակնաջ զրեց: Շատ չանցած՝ դուրս եկաւ երկտասարդը: Նրա ուրախ, ծիծաղկոտ դէմքը բոլորովին գոհացրեց Մահտեսուն, որ սկսեց փնթփնթալ, կատաղի հայեացքով ցոյց տուեց անկոչ հիւրին զրոյի դռները և քնաց նրա ետեւից, անցկալաբար քարերին քսելով իր անմահ չուկէները: Նա խօսում էր իր հետ, բայց բարձր ձայնով.

—Այժմ չը կայ, պատկառանք չը կայ, ո՛վ է

թեան, ոչ մի սպանութիւն չեն գործել, այլ բոլորովին զուր տեղ բարձել են իրանց վրա այդպիսի ոճրագործութիւն, և անհետացած գիւղացին էլ ոչ թէ սպանվել է, այլ դաշտում սառել ջրտից և գիւղը մնացել է ձիւնի տակ: Եթէ պատահմամբ չը զանկէր ձիւնի տակ մնացած գիւղացու դիակը, անտարակոյս, բոլորովին անմեղ մարդիկ պէտք է ենթարկվէին տաժանակիր աշխատանքի և քաղաքացիական մահի:

Սակայն ի՞նչ է պատճառը, որ այդ մարդիկ, անմեղ լինելով հանդերձ, այդ տեսակ յանցանք էին վերցրել իրանց վրա: Մեղադրվողները մէկն ասաց. «Ես պատրաստ էի տալ այդպիսի յանցանքներ խոստովանել, միայն թէ ազատվէի սարսափելի ծեծից»: Ուրեմն մեղադրվողները արել էին այդպիսի սարսափելի խոստովանութիւն չը գործած յանցանքի մասին, որովհետեւ նրանց ենթադրել էին տանջանքների և ստիպել այդտեսակ խոստովանութիւն անել:

Ահա այդ վարմունքը, որ միանգամայն հակառակ է դատաստանական օրէնքներին և արդարադատութեան, հրաւիրել է թէ՛ արդարադատութեան մինիստրութեան, թէ՛ մամուլի և թէ՛ հասարակութեան ուշադրութիւնը, իբրեւ մի շարքի վրա, որի դէմ պէտք է անկոչ կերպով կռուել:

Եթէ այդ երեւոյթը բացառական լինէր և միայն տեղական, և այդ տեսակ դէպքեր տեղի ունենային միայն Վեհափայտ Նահանգում, տարակոյս չը կայ, որ նա չէր կարող այդպիսի յուզմունք առաջ բերել սակայն, ցաւալին այն է, որ այդ տեսակ երեւոյթներ յաճախ կրկնվում են զանազան տեղերում և, ինչպէս ցոյց են տալիս օրինակները, նախնական քննութեան ժամանակ, ծեծի և տանջանքների միջոցով խոստովանութիւն կորցրել սովորական միջոց է, որ դործադրում են ոստիկանական օրգանները և նոյն իսկ երբեմն քննիչները:

Օրինակ, Կովկասի դատաստանական քրոնիկան լի է այդպիսի փաստերով, երբ դատարանում, դատաստանական քննութեան ժամանակ, յանձարձ վկան կամ մեղադրվող-

կանչել, ո՛վ է ետեւից մարդ ուղարկել... Առանց հարցնելու, առանց ճանաչելու ներս է սլործնում... Ի՞նչ կայ այստեղ, ամօթ չէ...

Ամբողջ փողոցը զրդացաւ այն հանգին շատաչինից, որով փակվեցան դռները երկտասարդի ետեւից: Եւ այդ աղմուկը չը կարողացաւ խցանել այն թունդ յիշողը, որ դուրս եկաւ Մահտեսու բերանից:

Արեւմտեւ լսեց ամենը, հասկացաւ: Նա ուղեց յետ դռանը, պատասխանել, բայց ձեռքը թափ տուեց, յետ նայեց և ուսի վրայով մի արհամարհական հայեացք ուղեց դէպի երկաթապատ, հաստ դռները, որոնք արդէն պինդ փակված էին:

Երեկոյ է, մեծ փողոցի անցուղարձը վերջացել է և լուսնի լայն թևեր է տարածել գաւառական խուլ անկիւնի վրա: Մահտեսին իր տեղումն է և դիտում է ամայի փողոցը: Հասարակական լայնությունը, որին նա այնքան ատում էր մի ժամանակ, այժմ անգնահատելի ծառայութիւն է անում նրան:

Միտած, կեղտոտ ապակիների չըջապատում հաստատված դեղին բոցը բոլորովին աննշմարելի չէ մնում, ոչ, նա ոչ ունի մի չըջան լուսաւորելու և այդ չըջանը բաւական լայն է: Խաղաղ է այդ լայնը, միանման եռանդով լուսաւորում է և ոչ մի արկած չէ խանգարում նրա խաղաղ ու հեղ գործունէութիւնը: Խաղաղ է ամբողջ ընտրութիւնը, գիշերային քանդակի զովութիւն է տալով խաղաղ քնի գիրկը մտած մարդկութեան վրա թիթեռնիկ թևերին մեղմութեամբ կնոյր ընթաց չողմիկը: Եւ այդ միջավայրում,

զը բացարձակապէս հերքում է իր տուած ցուցմունքները և արած խոստովանութիւնները, յայտնելով, թէ նա այդ բոլորը արել է պրիստաւների և քննիչների ծեծից ազատվելու համար:

Օրէնքի գլխաւոր նպատակներից մէկն էլ մարդկային անձնաւորութիւնը որ և է բռնութիւնից պատսպարելն է, և ամեն մի անհատ, ով և լինի նա, ազնուական թէ՛ հասարակ գիւղացի, պէտք է վայելի օրէնքի իրականացման պաշտպանութիւնը մինչև այն րօպէն, երբ նա չէ դատապարտված որ և է յանցանքի համար: Օրէնքը այնքան միջոցներ ունի արդարութիւնը երևան հանելու համար, որ ամենեւին հարկ չը կայ ինկվիզիցիական միջոցների դիմել և ժողովրդի առաջ վայր զգնել արդարութեան վարկը, որովհետեւ ամեն մի անարդար վճիռ, արձակված դատարանի կողմից, կարող է շատ աննպաստ դադարի տալ ժողովրդին օրէնքների արդարութեան և դատարանների աւանդութեան մասին:

Իսկ թէ ինչ հեռանկարներ կարող են արտադրել բռնի միջոցները, այդ ամենապղծելի կերպով ապացուցանում է Վեհափայտի դատարանի օրինակը, երբ բոլորովին անմեղ մարդիկ պէտք է դատապարտվէին իբրեւ մարդասպաններ և ենթարկվէին սարսափելի պատիժների:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Օ Ր Է Յ Օ Ր

X

Ամբողջ օրտից օրախամալու մի փառաւոր ստիժ ունենք.—պարտնեն Սուլօրին և Պետրովսկի, որ մի քանի տարի արդէն իրանց օրգանների մէջ հայերի հետ հաւատար կերպով հաւածում, շնորհակալ և վտանգաւոր էին համարում վրացիներին,—այսօր, նախանձելի պարզութեամբ յայտարարում են, որ վրացիների դէմ ոչինչ չունեն, և խոստովանում են, որ վրաց ազգը վերին աստիճանի համակրելի, բարեմիտ և անհնուէր է կառավարութեան և Ռուսաստանին:

Միտվեան մէջ հոնդիտ վայելող Մահտեսին մի հիանալի ներդաշնակութիւն է կազմում, մի անվրդով անգործութիւն, որ մարմնացնում է բնութեան թմրած ու մեղմ ուղիւն:

Անցնում են խաղաղ ու լուս րօպէներ: Բայց ահա լայնների լայն չըջանում մի ինչ որ ստուեր երևաց, որ գողում է, երբեմն Մահտեսին չուեց իր աչքերը: Նա հանդիստ է, նա չէ շատաւում. բայց նրա սիրտը զգում է, որ հասել է վճռական րօպէն: Նրա բերանը մի մեղմ չուկ է տարածում օդի մէջ. Նարեկը խօսում է, հասկացնելով որ երկաթապատ դռների մօտ արթուն է փորձանքի ենթարկված մարդը:

Ստուերը նորից զոգաց լայնների լայնի մէջ: Եւ վերջապէս նշմարելի դարձաւ մի մարդ, որ ձեռքում բռնած ունէր թղթեր: Մահտեսին ձաւ նաւեց երկտասարդին և իր տեղը սնդուցրեց: Այժմ լսելի էին նրա արտասանած խօսքերը. նրա հանգարտ ձայնը փողոցի մեղմութեան մէջ տարածվում է իբրեւ մի խորհրդաւոր, խեղդված քրթմնիկ:

«Ո՛րն և ծնունդը իւր, ո՛րն և շառաւիղը իւր, ո՛րն և բիծը իւր, ո՛րն և արկածը իւր, ո՛րն և փուշը իւր, ո՛րն և արմատը իւր, ո՛րն և հատածը իւր, ո՛րն և պտուղը իւր, ո՛րն և նշխարը իւր, ո՛րն և ձիւղը իւր, ո՛րն և ոտքը իւր...»

Երկտասարդը նորից լայն ընկաւ լայնների առաջ, մի երկու քայլ առաջ անցաւ, բայց նա չարժեքում է անվտանգ, ինչպէս մի մարդ, որ չէ ուղղում անախորժութեան հանգիստը և դիտմամբ զանդաղ է քայլում, մինչև որ անախորժութիւնը կը հեռանայ նրա ճանապարհից:

Իսկ Մահտեսին քիչ էլ բարձրացնում է ձայնը.

Դա ճշմարտութեան մի յաղթանակ է և մի փառաւոր պարտութիւն խաւարաւոր մամուլի երկու երգուեալ օրգանների համար, որոնք իրանց հայրենասիրական պարտքը՝ կատարելու համար, մի քանի տարի չարունակ նոյնքան կատարելութեամբ և յափշտակութեամբ էին հայհոյում և հաւածում վրացիներին, ինչպէս այժմ չարունակում են միայն հայերի վերաբերմամբ: Հայ հասարակութիւնը նոյն իսկ այս րօպէիս, երբ ենթակայ է անթիւ և անվերջ զրպարտութիւնների յետադէմ մամուլի կողմից, նոյն իսկ այս րօպէիս, ասում ենք, մի անկեղծ, անսահման բերկրութիւն կը զգայ, տեսնելով, թէ ինչպէս այդ օրգանները յետ են նահանջում, յետ են վերցնում իրանց խօսքերը, և հրապարակով «մեղայ» են գտնում:

Կը զայ ժամանակ, և այդ ժամանակը հեռու չէ, երբ այդ «մեղան» նրանք կարտասանեն և հայերի վերաբերմամբ: Նշանները արդէն երևում են: Մինչև այժմ «Новое Время», «Московскія Вѣдомости» հայհոյում և շնորհակալ էին համարում բոլոր հայերին, առանց դատաւարի տարբերութեան. իսկ այժմ Սուլօրին օրգանը, զգալով որ դա մի աքաւոր է, խոստովանում է, որ «հայ ժողովուրդը» մի բարի և համակրելի տարր է, ինչպէս առհասարակ ամեն մի ժողովուրդ, վտանգաւոր և հակակրելի է միայն... հայ ինտելիգենցիան, որը, Սուլօրինի կարծիքով, վտանգաւոր ձգտումներ ունի...

Մի ժամանակ, խաւարաւոր մամուլի կարծիքով, վտանգաւոր ձգտումներ ունէր ամբողջ վրաց ազգը: Այժմ նա այլ ևս չունի: Մի ժամանակ ամբողջ հայ ազգը ատելի էր և անբարեմիտ: Այժմ այդ էլ չը կայ: Միտում է միայն հայ ինտելիգենցիան, իբրեւ վտանգաւոր և շնորհակալ մի տարր, և մենք անկեղծութեամբ հաւատում ենք, որ միայն մի քանի տարի է հարկաւոր, որպէս զի այդ անմիտ կամայծն էլ փառաւոր և վերջնական մոռացութեան արվան այն բոլոր բարեբանները, որոնք այժմ միայն մի նպատակ ունեն,—զրգուել պետութեան մէջ ապրող փոքրիկ ազգերին միմեանց դէմ, և զրա

«Ո՛րն և շանթը իւր, ո՛րն և հրդեհածուք իւր, ո՛րն և սրտկառանք իւր, ո՛րն և վիճը իւր, ո՛րն և անդունդը իւր, ո՛րն և բորբոքածուք իւր, ո՛րն և ամպրոպը իւր, ո՛րն և կալիսը իւր...»

Արեւմտեւ յետ դարձաւ և աղօթքի ձայնն էլ նուազեց, առաջվայ խուլ միմունքը դարձաւ բայց երկտասարդը միտը չունի բոլորովին հեռանալ տուն գնալ: Նա վրդովված է, տեսնելով այդ խոչընդոտը, որ այնպիսի քաղցրութեամբ, այնպիսի սիրուն յոյնութով սկսած գործն է վերջացնում: Նա կանգ առաւ. Ի՞նչ անել: Աներկաւ առաջ գնալ, մտնել, սկսել զործը... Բայց դրա համար հարկաւոր է մի ընդհարումն դռների մօտ: Նստած ձեռ պահապանի հետ կարող էր նա համոզել այդ պահապանին:—Ո՛ր, դա երկար պատմութիւն կը լինի: Համոզել... քանիտի է նա կարողացել համոզել ազգան մարդկանց մէջ, որոնք այժմ պատրաստվում են քնել՝ առաւօտեան նորից նոյնքան ստուած, անտարբեր վերկենալու համար... Վճռական գործ, պահանջ...

Այդ էլ անհնարին է. նա ուսուցիչ է, նա գործնական է ամբողջ հասարակութեան իշխանութեան տակ. համեստութիւն, խոնարհութիւն,—ահա թէ ինչ է ամենից առաջ պահանջվում նրանից: Թեքել այդ պահանջի վրա... Հեշտ է, բայց այնուհետեւ գործը ինքն իրան կը խորտակվի: Եւ բացի դրանից Նինոն... նա ինքն էր որ խնդրում էր երկտասարդին զգոյշ վարվել ձերի հետ: Ո՛ր, կոխը այդ արգելքի դէմ ներսից պիտի լինի, տան միջից: Նինոն կարող է պատուել այդ չղիքան և դուրս գալ: Պէտք է նրան խնայ տալ:

Եւ երկտասարդը վճռեց սպասել, մինչև որ

վրա հիմնել Հայրենիքին նուիրված գործունէութեան» խախտում հիւրը...

Մենք անխախտելի հաւատ ունենք, որ հեռու չէ այն ժամանակը, երբ ուսաց մասուրը կը մաքրվի, կաղաթիլի այնպիսի ներկայացուցիչները, որոնք արատ են բերում նրան, և կը կանգնի իր բարձրութեան վրա, և այն ժամանակ վերջնականապէս կը պարզվի, որ հակապետական գաղափարներն և սեպարատիզմի արմատը ոչ թէ հայ կամ վրաց հասարակութեան մէջ էր, այլ հիւանդ երևակայութեամբ հրապարակախօսներն և «թիթու աղգասէրներն» հիւանդոտ գլխի մէջ:

Այդ սպազան հետու չէ:

Խ. Մարտիան

ՄԻՇՏ ՄԻ ՆԻ ՆՈՅՆ ԵՐԳԸ

II

Հայաստանեայց եկեղեցու պաշտպան համարվողները երազում են XIX դարու վերջում, թէ վանքերը կարող են իրանց հին նշանակութիւնն ստանալ, կատարել իրանց նախնիքները: «Արարատը» բացակայում է, «Այժմ առաւել ևս քան որ և է այլ ժամանակ կրում ենք մենք մեր սխալանաց պատիժն և ժամանակ է, որ սխալվելնք և վանքերը չենացնենք»:

Փոխանակ պաթետիկական բացականչութիւններն, որքան լաւ կը լինէր տեսնել մի խնդրի գործի սկզբնաւորութիւն... Տասնեակ տարիներ գրում էին վանքերի այժմեան դրութեան մասին, բողբոջում էին այն ստիպելի անտարբերութեան դէմ, որի չորհրդով աշխարհական և հոգեւոր կեղծքները անպատիժ զուգում, կանուտ էին, զրկելով վանքը, եկեղեցին հասոյթներէր: Եւ ինչ: Մինչև այսօր եղել է մէկը, որ աղանջ դռնէր այդ բողբոջներին:

Այն, ինչ որ գրում էր վանքերը պատահաբար այցելողներին կողմից, հոգեւոր իշխանութեան համար ոչինչ էր, որովհետեւ երբեք նա չէ ուղեցել ուշադրութիւն դարձնել թէ ինչ են աւսում: Բայց ասել թէ իրողութիւնը այնպէս չէ նկարագրվել, ինչպէս որ կայ, ասել թէ հոգեւոր իշխանութիւնը դրութեան անտարբեր է եղել, կը նշանակէ կամու ինքն իրան խաբել:—Ամեն ինչ թողնել ճակատագրին կամքին, ծուլութեամբ և անվրդով խաղաղութեան կայել «մի կերպ եօրայ գնալու» բուն հայկական իմաստութեան— դա է այն աւերանքի պատճառը, որ այսօր էլ տարածված է ամեն տեղ, որ կայ հոգեւոր գործ, կայ պահելու, չինելու պահանջ:—Մի հիմնարկութիւն, որ երբեք ինքն իրան չէ քննում, որ թուլութիւն ունի կարծելու թէ ոչ ոք իրաւունք չունի իր գործում ցուցմունքներ անել, լսող:

Մահաւան տուն կը մտնէ. այն ժամանակ կարելի է դուռը ծնծել և բացարձակ յայտնել, որ գործ ունի տիկնոջ մօտ. տիկինն ինքը կիմանայ, գուցէ նա ինքը դուռը կը զայ և ծնըր ոչինչ չէ կարող անել:

—Կուր պէտք է վարել տոկոսներով, այդ ճիշդ է. բայց պէտք է իմանալ և հանգամանքների հետ յարաբերել, ասաց նա, և բաւական հետաքննելով Մահաւան ամբողջից, կանգնեց խաւարի մէջ, սպասում էր:

Անցաւ կէս ժամ: Նա ձանձրաբայ, հեռացաւ այդտեղից, մի փոքրիկ պոռոտ արտւ, աշխատելով որքան կարելի է զանազան քայլել: Երբ նա նորից մօտենում էր լապտերին, ամեն ինչ ցոյց էր տալիս, որ այժմ պատրաստվել են աջող հանգամանքներ, ձայն ու ծուլում չէր լսվում: Եւ նա սիրտ առնելով առաջ գնաց: Արդէն մօտ էին կախարդական դռները... Մի քայլ եւ... յանկարծ, կարծես գետնի տակից, յայտնվեց սուրճակ գլուխը և պարզ, լսելի դարձան հանգարտ ձայնով արտասանած խօսքերը.

«Բարձրադարձանոց, անկեալ զնիմ դի անկենդանի, կարկեալ ի խօսիչ, կաշկանդեալ ձեռքը, լըեալ անդամք, խիեալ չրթամբը»...

Արբանջը բարկացած հարցրեց թէ տանն է տիկինը: Բայց այդ խօսքերը բողբոջին դուր անցան: Նոյն ձայնը չարունակվում էր անվրդով, միանման, ինչպէս ոչխարների որոնք: Զայրոյթը դողալով է երիտասարդին. նա միայն կարողացաւ լիքել, յետ դարձաւ ու դնաց:

Վերկայտ. Մահաւան. նրա չմուշկները սկսեցին որոտալ, գաւազանի երկաթէ ծայրը սկսեց չրկեալ բարբեր վրա: Արբանջը արագացրեց

Նուրբներ տալ, որ սովորել է միմիայն պատշաճ աշխատանքի, որի սկզբունքն է հառնել և ոչ առաջ, երբեք չէ կարող չինել, վերանորոգել, բարեկարգել: Չէ կարող թէ և ամեն օր, ամեն ժամ երեմիական ողբեր լսվին նրա շուրջը:

Մեր ասածները հաստատելու համար հեռու չենք գնալ, այլ կը դիմենք «Արարատի» նոյն այն համարին, որի մասին խօսում ենք: Կարգացէր Ղարաբաղի վանքերի նկարագրութիւնը (Եր. 42—45) և աղեկեցէր: Երեւոյթները, փաստերը առասպելական են երևում. չէք հաւատում թէ անգործութիւնը կարող է համեմատել այդ աստիճանին: Միայն հայ հոգեւորականութեան է յատուկ այդպիսի մի գործ, որովհետեւ նա երբեք պարտաւորութիւն չէ զգում գնալ ժամանակի հետ, սխալվել այն միջնադարեան թմրութիւնից, որի մէջ օրօրվել իդէալ է դարձրել:

Ղարաբաղի վանքերը ունեն անվիճ սեփականութիւն 62,540 դեսետարին հող: Եւ այդքան տեղից ստացվում է արդիւնք ...2060 ռուբլի, որը և ամբողջապէս ծախսվում է: Մուտք ու ելք ամեն տեղ հաւասարակշիռ է, որովհետեւ մուտք պէտք է լինի միայն այնքան, որքան ծախս է լինելու:—Բայց այդ կալուածները անապատներ չեն, այլ մեծ մասամբ ծածկված են անտառներով, ունեն գեղեցիկ արօտատեղեր, վարեւաճողներ: Ինչպէս են շահագործվում դրանք: Խօսելով վանքի կալուածները—անվիճ 50 հազար դեսետարին հող—տուած է 150 տուն թուրքերի՝ 396 ռուբլի վարձով: Հաւատում էք: Պէտք է հաւատալ, դա իրողութիւն է: Աւելի լաւ օրում չէ Գանձասարի վանքի կալուածը. 12,600 դեսետարին տարածութիւնից ստացվում է 795 ռ. 43 կոպ.: Իսկ Ամարասի վանքը 500 դեսետարին վարեւաճողից, այդինքնից և այդեւտեղից ստանում է 400 ռ.:

Կալուածները անվիճ սեփականութիւն են: Սեփականատէրը ազատ է հասկանալ իր օգուտը, գործադրել անտեսական, վարչական այնպիսի սխտեմ, որ ինքն է կամենում, չահագործել աւելի արդիւնատու կերպով, բազմապատկել եկամուտները: Ոչ ոք չէ արգելում, ոչ ոք չէ սահմանափակում կամքն ու կարողութիւնը: Ահա այդ լայն ու գեղեցիկ ասպարէզում, ուր ոչ ծըլ խախտի իրաւունքը կայ, ոչ կարիք այս կամ այն ստիպատութիւններով պաշտպանելու հնարաւորեան կարծիքներ, ոչ կուսակցութիւն, ոչ իշխանութեան սահմանափակումն, գոնէ այս ասպարէզում հոգեւորականութիւնը պիտի իրապէս ցոյց տար, թէ ինքը մի կենսունակ մարմին է, որ կարող է անձնական ինքիդատիւ ստեղծել, չի նեղ, մեծացնել: Այդտեղ կարող էին անսահմանալ նրանք, որոնց տանջում է անմահալու տենչանքը, բայց որոնք կարծում են թէ անմահալու թաղերը, դա մի կատարեալ փախուտ էր: Նրան հաւատում էին զարմանալի առատութեամբ դուրս թափվող խօսքերը: Հաւանքը խիստ էր, անողորմ, Մահաւանի պակաս զարգացած չէր, բայց նրա սրտի ալեկոծումը երկրային բառերով չէր արտայայտվում, որովհետեւ ինչ երկրային լեզու կարող է այնպիսի լոպտոտող չէլտեր ու ոչնչացնող թմրի տարածել, որովհետեւ թափում են գիշերային մեռելութեան մէջ այս խօսքերը.

«Կու՛ր կիտայրեայ, արձան անդգայ, պատկեր անըբբաւ, գայութիւն անչունչ, ողորմելի տեսիլ, աշխարհի կերպարան, ողբալի օրինակ, եղկելի դէմք, արտասուելի նմանութիւն»...

Որքան և չափում էր Արբանջը, բայց չուտ չաղապանել իր ետեղի եկող ձայնից: Փողոցի ծայրին հանելով, նա վերջին անգամ լսեց «հիմալ արտ, թաղեալ գարշութիւն, մերժեալ ատելի», և չափով մասաւ ուրիշ փողոց:

—Ո՛ր, այս անհարկին է, ասաց նա կանգ առնելով:

Եւ քիչ մտածելուց յետոյ շարունակեց քայլել, զայրոյթի միմանց սեղմած ատամներով միջով արտասանելով.

—Վայը նստել կը գրեմ տիկնոջ... թող անհաճարէ... Անպատուութիւն... Աստուած իմ...

Այդ ժամանակ Նիւնի ման էր գալիս իր սեփականութեւ Նշանակած ժամը վաղուց էր անցել և նա դեռ սպասում էր Արբանջին: Նրան տարօրինակ չէր երևում երիտասարդի այդքան ուշանալը. այդ մասին նա չէր էլ մտածում: Երբ և որ շարունակ մտքերի մի անագին խառնուրդ ծան-

հանդիպում գործը չէ, այլ կսկիկ բառերն ու երկար բացականչութիւնները:

Բայց ինչ ենք տեսնում: Բնական, անկողոպտելի հարստութիւնները յանձնված են գիշատիչներին, իսկ երկու երեք գրօշ նուիրաբերութեան համար փառաւոր վկայաթղթեր, աղօթքներ, մագիականքներ են շաղկապում: Մուրացկանութեան սկզբունքը միակ հակառակի, միակ յարգելի միջոցն է մնում: Իսկ այնտեղ եկեղեցական դպրոց չէ կանգնում, որովհետեւ եկեղեցին փող չունի, և միմիայն անյատակ գրողներով և վամպիրիքնաղբումով զինված մարդկանց:

Ու՛մ մեղադրել, ու՛մ յանդիմանել: Ո՛վ է այս դրութեան տէրը: Մի հատ միայն պատասխան կայ:

Եւ այնուհետեւ, երբ հարկադրված են լինում պատասխանել ձեր մեղադրանքներին, ուրիշ մի բան չեն գտնում, բայց միայն կրկնել միշտ մի և նոյն երգը: Հնարել են «կրօնական-բարոյական» ֆրազան, գտել են տիրացուարանների երեւելի գաղափար և կարծում են թէ կարող են միշտ, յաւիտեան այդ երկու գիւտով ոչ միայն այդպարանալ, այլ և սնապարծութեամբ աղաղակել կառններին վրա: Այո, գտել են խօսքը: Նոյն իսկ Ղարաբաղի վանքական կալուածները նկարագրողը, առաջ բերելով ամօթալի փաստեր և իրողութիւններ, իր թուրաւ հայերէնով ուղղում է հասկացնել, որ փրկութեան դուռը գտնված կը լինի, եթէ Գանձասարի վանքում մի ընծայարան բացվի: Խաւար ու տղէտ ժողովուրդը—ոչինչ: Տուէր միայն տիրացուարան: Տիրացունքը քիչ են, պէտք է չափ բազմացնել:

Եւ այդքան ողորմելի աշխարհայեցողութեամբ են ուղում դրանք կալուածական յախառնութիւններին այն վիճակային դրութիւնը, որի վրա քարերն են ողբում:

Շարունակեցէ՛ք ձեր միանման երգը, կրկնեցէ՛ք հարկը ու հաղար անգամ մի և նոյնը: Բայց ձեռքերից միշտ և միշտ գործ կը պահանջեն:

Գործ արտադրել դուք անկարող էք: Այդ անկարողութիւնը գրգռված է ձեր ճակատին, որովհետեւ ձեզ համար սկզբունքը չէ արեւադն իրէաւը, այլ մանր մտքը հայրենիքի դրստելը, կուսակցական միտումներով՝ մարդկանց հաւածելը: Գանգատվում էք թէ մարդ չը կայ, գոնէ ճշմարտութիւնը չը խղճվելուհիւ համար բացականչէք: «Մեր մարդիկ քիչ են»: Գուր մինչև անգամ մեռածներին էք հաւածում: Ձեր տեսութեան մէջ յիշում էք միայն Կիւրեղ եպիսկոպոսի մանր, մանր ողբացին ամեն տեղ:—Նրա մասին դուք, ի հարկէ, ոչինչ չէք տալ, թէ և իրապէս պատմական ամսագրի խմբագիրներն այդ իրաւունքը չունեն:

Բացած էր նրա վրա. նա կազմում էր ծրագիրներ, քննում էր, նորից բարեփոխում էր նրանց: Վերջնական վճիռ նա չէր կապանում. չափ էր ուղում լսել ուրիշների կարծիքը, գուցէ ինքը սխալ է ըմբռնում, գուցէ աղողութիւնը ուրիշ կերպ կարելի է աղանակել: Ինչպէս այնքան փափակ էր երևում տիկնոջ, այնքան կարեւոր է մեծ, որ նա պատրաստ էր մի քանի գիշերներ լուսացնել անքուն, աշխատել, տքնել այդպէս, և մի չօղախելի օգուտ տալ:

Եւ ինչքն են անցնում նրա մտքով: Առաջին անգամ դուրս գալ հասարակութեան առաջ, ցոյց տալ որ կինն էլ կարող է զարոյթին, խեղճներին օգնութիւն հասցնել: Եւ սրբալի խեղճներին: Մի հին ժամանակ մենք ամենայն եռանդով անթիւ վանքեր էինք չինում, իսկ այժմ նոյն եռանդով զարոյթներ ենք հիմնում, զարոյթներ, որոնցից կախված է մեր ապագան: Ողորմութիւն անել բազմաթիւ խեղճ մանուկներին, որոնք անհար են, օտարերկի են, ինչպէս Արբանջն է ասում... Օ՛ր, նա ինքն էլ տեսել է դրանց եկեղեցում, տեսել է թէ որքան խեղճ են դրանք, ամալում իրանց ցնցոտիներն մէջ, դուրսները կախ, ծաղիկ հասակում ճնշված չունեցողութեան ճանկերի մէջ: Նրանք երգում են բարձր ու բարակ ձայնով, մարդկանց սիրտն են մխրթարում: Եւ ոչ ոք, ոչ ոք չէ ուղում իմանալ թէ ինչպէս են աղում այդ սիրտ մխրթարող փոքրիկները, ինչն է թունաւորում նրանց կեանքը... պէտք է օգնութեան հասնել: Իսկ օգնութեան չափը այդ ներկայացուցիչն է կախված. եթէ այս առաջինը փորձը, պէտք է տալ երկրորդ, երրորդ ներկա-

Եւ դեռ այդպիսի սրտով, այդպիսի ձգտումներով յաւակնութիւն ունէր յոյս տածելու, թէ «Արարատը» մի օր կը դառնայ Համեն մի հայու համար անհրաժեշտ մի ամսաթիւր: Որքան միաժամ էր...

Լ.

ՆԱՄԱԿ ՂՈՒԲԱՅԻՑ

Փետրվարի 10-ին

Ղուբայի մահմէտականներից, գլխավորապէս մեր գաւառի սիւնիներին, ուսումնականների մի անագին թիւ է կազմվել, որ ցանկութիւն է յայտնել գնալ Մեքքա՝ իրանց մարգարէի չիրմին երկրպագելու համար: Յանկացող ուսումնականների թիւը հաշոււմ են առ այժմ 120, բայց դեռ էլ չարժանակում են գիւղերից քաղաք գալ գիւղացիներ՝ վաղօրօք իրանց համար անցաթղթեր վերցնելու համար: Կարաւանը կը շարժվի այսօրից մարտի սկզբներում, այսինքն «Ռուջ-լուլ-բայրամ» վերջնապէս յետոյ: Այս ուսումնական արտասովոր մեծ թիւը ուսումնականները վերագրում են նախ այն բանին, որ քանի տարիներ Հաջէ չեն գնացել, պատճառ բերելով, որ կամ կտալարութիւնը թողնուած լինէր, չէ տուել, կամ թէ նոյն իսկ Թիւրքիայում եղել է Կալիֆիական հիւանդութիւն: Իսկ այս տարի ոչ մի արգելք աչքի առաջ չը կայ:

Խրաքանչիւր Հաջի» հետը վերցնում է ճանապարհաւրա՝ 360-ից մինչև հազար ռուբլի. նախած իր կարողութեան: Բացի այդ փողից, չարեաթի հիման վրա՝ իրաքանչիւր Հաջի», պարտաւոր է իր կիռից, կամ քրոջ համար, մի խօսքով, այստեղ մնացած ընտանիքի անդամի համար, թողնել նոյնքան և նոյնչափ գումար փող, որքան իր հետն է վերցնում, կամ աւելի ուղիղն ասած՝ հիւանդ ուսումնականը անպատճառ պիտի ապահովէ փողով կամ անայն պաշարով, մի տարվան ժամանակով, իր ընտանիքը:— Բացի այդ ամենը, Հաջիապարհիւղ Հաջին» պարտաւոր է իր գնալուց առաջ անպատճառ մի հացկերով տալ, որը այստեղի բարբառով կոչվում է՝ «սիւլիբայ» բացանք: Երբեմն այդ «սիւլիբային» (հարուստներին) ներկայ է լինում 300 մարդ: Մեքքա գնացող ուսումնականները այս տարի հետները կը տանեն առ. նուազը 60 հազար ռուբլի փող, որը ի հարկէ, փոքր գումար չէ:

Քաղաքում տարածված է թիթի տեսակի ինֆլուէնցա հիւանդութիւնը, որ բարեբաղդաբար մահուան դէպքեր չէ առաջ բերում:

Մ. Ս.

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Շաբաթի, փետրվարի 10-ին

Խոնարհաբար խնդրում եմ բարեհաճէք «Մշա-

յացում» Պէտք է այդ բոլորը հակացնել Արբանջին, պէտք է լաւ և չափ լաւ պատրաստվել: Առնուազն հինգ կրկնութիւն հարկաւոր է. թէ և վողէվիւններ են, բայց առանց լաւ պատրաստութեան ոչինչ չէ կարելի, կը փչանայ ներկայացումը, ծաղիկ աստղիկ կը դառնայ նրա ուղբը նպատակը... Պատասխանատուութիւն կայ խեղճի, մաքրի, զաղափարի առաջ: Նոյն իսկ վողէվիւններից մէկը լաւ չէ երևում, յիշար բան է, պէտք է փոխել, աւելի ծիծաղալարով դնել: Կուր էր Արբանջն ասում, թէ հարկաւոր չէ բնագրեան կրակը. մեծ բան չէ, բայց այսպիսի փողովքի համար հարկաւոր է, պէտք է աղբիւ, պէտք է գրաւել...

Որքան սիրելի է լինում զաղափարով ոգեւորված մարդու դէմքը: Իսկ երբ այդպիսի ոգեւորութիւնը մի գեղեցիկ կիռից է յախառնվում, այդ դէպքում դէմքը դառնում է աննկարագրելի. ուր են գոյներ, որոնք նկարեն սովորականից բարձր կանգնած գեղեցկութիւնը, բառեր, որոնք արտայայտեն այն երջանկութիւնը, այն հրաշալի ժպիտը, աչքերի այն փայլը, որ այդպիսի դէմքերն են զարդարում...

Այսպէս է Նիւնի. նա մուսուցել է իր չրջապատը, նրա աչքերի առաջ, հեռու մի անցյալ տուրքեան մէջ, նկարվում է մի ամբողջ նոր կեանք: Մտքերը, որոնցից ստեղծվել է այդ սիրուն հեռանկարը, աւելի և աւելի բարդվում են, աւելի և աւելի լայն չրջաններ են բաց անում: Նա չափազանց է այդ մտքերը հաղորդել երիտասարդին. նա սպասում է նրա համբերութիւնը սպասվելու վրա է:

(Կը շարունակվի)

